

УДК 330.638.26

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЕКОНОМІКИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ АГРОСФЕРИ

В.С.ПАШТЕЦЬКИЙ – кандидат економічних наук, докторант
Інститут агроекології і природокористування НААН

Постановка проблеми. Нехтування існуючих дисбалансів методологічного інструментарію щодо дослідження проблем економіки землекористування агросфери зумовлює неможливість їх усунення, що в підсумку призведе до розгармоніювання всієї агроконструкції. Нині у розвитку економіки землекористування, як якісно нового вагомому напрямку економічної науки, відчувається помітний перекис у бік практичних розробок, що не мають міцної теоретичної основи. Зазначене спричинює нагальну потребу здійснення наукових розвідок щодо декомпозиції методології дослідження економіки землекористування агросфери.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загалом слід відмітити, що останні два десятиліття спостерігається зростання наукового інтересу до проблематики методології економіки землекористування. Визнається необхідність створення методологічного бачення, здатного адекватно відображати парадигму економічної оцінки землекористування. Зроблені певні спроби перегляду методологічних концепцій минулого (сильні позиції „консервативних” прихильників Дж. С. Мілля, М. Фрідмена, П. Самуельсона, Дж. Н. Кейнса і т.д.), та створення принципово нових підходів (Д. Макклоскі, М. Блауг, Б. Колдуелл, А. Розенберг і т.д.). Прикметним є спроби застосування для дослідження економічних проблем загальнометодологічних концепцій наукового знання (зокрема, моделі розвитку наукового знання П. Фейєрабенда, Р. Рорті, Т. Куна, І. Лакатоша, К. Поппера і т.д.). Методологія економічної науки привертає до себе увагу не тільки економістів, але й філософів (наприклад, Д. Хаусман). Все більше монографій присвячується методології. Всупереч описаному зростанню дослідницького інтересу, методологія дослідження економіки землекористування агросфери характеризується системною кризою, методологам не вдається створити адекватні пошукові платформи. Детальний розгляд західної методологічної думки [2], сучасної вітчизняної еко-

номічної науки [7] підтверджує необхідність формування методологічного інструментарію економіки землекористування.

Завдання досліджень. Аналіз сучасних методологічних уявлень засвідчує необхідність формування нового підходу та декомпозиції методології дослідження економіки землекористування, що враховує її сутнісні особливості. Сукупність відмічених обставин зумовлює актуальність та значимість теми даної наукової розробки.

Результати досліджень Відзначимо, визначення методології економічної науки як формально, так і змістовно рідко заходять далі передмов. Загалом, визначення методології економічної науки можна розділити на 3 умовні групи. Безпосередньо експліцитні визначення - наприклад, М. Блауг, Б. Колдуелл.

Цікаво, що, всупереч подальшій розбіжності позицій авторів, визначення вкрай схожі. Сам Блауг зазначає „дивовижну одностайність” підходів до визначення методології як гілки економічної науки, де „ми розглядаємо способи, якими економісти обґрунтовують свої теорії, і наведені ними причини, за якими вони вважають за краще одну теорію перед іншою” [2].... Контекстні визначення, які об'єднують авторів принципово різних концепцій.

Самим яскравим прикладом подібного підходу виступає М. Фрідмен. Всупереч назві своєї фундаментальної роботи „Методологія позитивної економічної науки”, експліцитним предметом дослідження виступає не методологія, але сама економічна наука [10].

Прикметним є бачення методології Д. Хаусманном, який виступає як прихильник описового підходу [11]. Очевидно, сам спосіб визначення методології має дещо інший характер, ніж, наприклад, спосіб визначення товарного вектора в мікроекономічній теорії попиту, де визначення постають у вигляді інструментів подальшого дослідження.

З якихось причин предметно-понятійна методологічна ідеологія не завжди призводить до однакового підсумку. Методологія, здається, існує як знання іншої природи, порівняно з економічною теорією. Прикладом тому може служити наступне. В економічній науці існує вкрай дискусійне, але все ж визнається поділ на позитивну і нормативну „частини” науки.

Можна припустити, що подібне питання дійсно можна віднести до відання методології: з часів Н. Сеніора подібне питання є необхідність будь-якого фундаментального твору [11] в галузі дослідження методу економічної науки. Дуже незвично, що і в самій методології економічної науки існує свій „внутрішній” стійкий поділ на нормативну (розпорядчу) і дескриптивну (описову) методології.

Цікаво, що розвиток самої економічної методології часто характеризується як „дискретний”, тобто методологія розуміється як галузь знань, яка має „накати хвиль” інтересів вчених, але цілком самостійна для того, щоб мати історичний розвиток, паралельний економічній науці [1].

Зрошуване землеробство

Як наслідок – маргіналізація методології в системі економічної науки. Сучасний етап розвитку економічної науки характеризується визнанням кризи сучасної панівної парадигми - неокласичного синтезу. Можна виділити зовнішню критику неокласики (економіко-етичне спрямування, економічна соціологія тощо) і внутрішню критику - наявність у межах однієї парадигми великої кількості різних методологічних систем, що борються за різні варіанти ставлення до економічного наукового знання [6].

Видається, що якщо зовнішня критика - нормальний елемент розвитку будь-якої теорії, то внутрішня спричинена суперечностями розвитку і є свідчення кризи парадигми. Наведемо ще одне визначення методології: методологія як „термін” для позначення кризи економічної теорії [7]. Для будь-якої теорії згубно відділення методології від самої науки: неможливо визнати існування методу поза предметом.

Наведемо наступні положення, які можуть бути зрозумілі як основа орієнтації у світі методології сучасної економічної науки. Наприклад, і М. Блауг [2], і Д. Хаусман, і Д. Макклоскі [11] стверджували свою методологію через розгляд різниці між визнаним економічним дискурсом (методологічна позиція номінально визнається, але насправді вже не діє - необхідна зміна методологічного бачення) і фактичною методологією (власне, реальна методологія досліджень, яка, за дивним збігом, є методологічною позицією самого дослідника, виявило протиріччя визнаного і реального).

Подібну тенденцію, характерну, в принципі, для всіх фундаментальних методологів можна охарактеризувати метафорично як прагнення до визнання загальності своєї позиції або дуже прагматично - як дозвіл проблеми детермінації наукового пізнання.

Вищеописане є відповідь на те ж питання, що й принцип *ex novo*. Економічна оцінка природних ресурсів є категорією історичною. По мірі розвитку продуктивних сил і структурних перетворень в економіці змінювалися методологічні підходи до вартісної оцінки природних багатств. Завдання економіки землекористування були окреслені в статті К.Г. Гофмана, М.Я. Лемешева, Н.Ф. Реймерса ще в 1974 р. [3]. Тоді це, дійсно, була ще нова наука і розвивалася вона в межах економічної теорії.

Загальноприйняті завдання цієї науки пізніше були сформульовані в концепції сталого розвитку і зводяться вони до проблеми, як розвиватися економіці в гармонії з екологічними імперативами. Однак після прийняття концепції сталого розвитку, в економіці землекористування економіки ставало все менше і менше. Ми маємо на увазі методологічні дослідження. Це сталося, мабуть, тому, що об'єктом дослідження стала не економічна система з особливою увагою на зворотній вплив на неї природної системи у відповідь на антропогенну руйнацію останньої, а об'єктом в багатьох випадках стала об'єднана система, що складається з економічної та екологічної підсистем, і при цьому до та-

кої об'єднаної системи стали застосовуватися чисто економічні закономірності і суто економічні методи. Представники такого підходу, зазвичай звертаються за допомогою до економіки для того, щоб переконати всіх в економічній цінності природи самої по собі. У цьому випадку ця цінність природи набуває вимір у вартісних одиницях. Виходить, що при об'єднанні економічної та природної систем беруться одиниці виміру одному з них, тобто повністю ігноруються ефекти емерджентності.

Це суперечить, по-перше, основам загальної теорії систем, по-друге, економічній теорії. Предметом економічної науки є виробництво, розподіл, обмін і споживання.

У цьому відношенні в економічну науку може бути включене природне середовище тільки в частині її економічного використання. Мабуть, вимірюючи всю природу в грошових одиницях, прихильники такого підходу керуються гуманістичними принципами свого ставлення до природи, сподіваючись, що чим у більшу величину вони оцінять природу, тим більшу увагу на її стан звернуть політики та уряд.

У цьому вони помиляються, тому що урядовці, розуміючи слабку обґрунтованість таких захмарних величин до реальної економіки, просто їх ігнорують. З часів Маршалла в так званому *mainstream* пропала не тільки манера формулювати міркування через такі вирази, як „сутність”, але і сама манера „міркувати” - тобто не просто використовувати гіпотетико-дедуктивний підхід, але міркувати, розвиваючи бачення методу щодо розвитку самого предмету економічного дослідження.

Сучасний підхід до дослідження єдиний і для „вищих” теорій, і для навчально-методичної літератури. Так, існує певний набір „уявних” методів аналізу дослідження проблем економіки землекористування - експліцитного набору так званих аксіом. Але, наприклад, передумова економічної рівноваги як аксіома нічого не дає без доповнення її кривими попиту і пропозиції, які виводяться з „загального” набору постулатів - транзитивність, впорядкованість, норма граничної віддачі і т.д. [1].

Інструментарність виступає важливою умовою наукової цінності. Головне, щоб економічні категорії та поняття при подібному підході не розривалися зі своєю філософською сутністю і стали лише інструментом розкриття функціонального взаємозв'язку явищ.

Отримуємо структуру дослідження, позначену ще в есе Л. Роббінса [5]. Визнано, що наявність „оціночних” суджень є необхідністю наукового аналізу [9], в тому числі й тому, що передумова оцінки вноситься в економічні дослідження згідно детермінізмові наукового пізнання (необхідність співставлення). Природний шлях науки - зіткнувшись з проблемою, перейти на більш абстрактний рівень.

Згідно із введеним постулату „методологія як міркування”, знову перейдемо на філософський розгляд науки. Було сказано, що наука є метод пізнання. Ми розуміємо про існування науки з дії даного методу. Дія методу завжди опосередковано конкретним актом пізнання, тобто ми розуміємо, що дане міркування науково, з якогось символу, „інтеле-

Зрошуване землеробство

ктуального відчуття”. Очевидно, метод не можна трактувати як щось за визначенням конкретно, проте не очевидне.

Метод науки є сутність наукового знання, так як сам науковий метод як мислення відділяє науку від інших способів пізнання. Лише варто нам описати метод науки через мову науки, ми отримуємо не метод взагалі, але трактування методу Поппером, Куном, Лакатосом і т.п., тобто конкретну трактування методу. Виходить, одночасно співіснує два методи. У реальній економіці, тим більше в ринковій економіці вже давно оцінені усі природні ресурси, але неявно.

Тому завданням методології дослідження економіки землекористування є вичленення оцінок природних ресурсів з інших економічних показників. Так, рентні доходи сидять в прибутку, і ми ще не можемо однозначно їх виділити з неї. Підприємства економлять на природоохоронних витратах і тим самим забруднюють навколишнє середовище.

Через це страждає населення, яке змушене лікуватися і купувати ліки, але ці витрати, що становлять частину величини збитку, розмиті, і їх важко зібрати воєдино. На відміну від такого підходу ми бачимо привнесення в реальну економіку інших оцінок, які, якщо їх прийняти, зламають всі економічні основи. Наприклад, деякі науковці оцінили всі природні ресурси України в 87 трлн. дол. Якщо ж врахувати, що все світове багатство становить 100 трлн. дол, то які природні ресурси України і як були оцінені?

Швидше за все, оцінювали не природні ресурси, а всім потенційним природним благам України здійснили певну економічну оцінку. Це якраз приклад того, що об'єднують природну і економічну системи, а одиниці вимірювання залишають грошові.

Якщо вже є така необхідність, то більш доцільним було б введення якихось спеціальних одиниць виміру для природно-економічної системи, наприклад, екогривні чи еко-долари. З сутнісних економічних позицій, прагнення оцінити у вартісних одиницях всі природні блага, призведе до перекосу і спотворення структури виробничих факторів, зокрема порівняння економічної оцінки праці і капіталу.

А те, що має незначну цінність, як відомо, витрачається нерационально. Крім того, якщо штучно привносити в економіку неймовірно високі оцінки природних ресурсів, то це буде щось на зразок непрямих податків, розмір яких перевищить всю іншу частину доходів. А найголовніше, ми залишимося без економічного механізму переходу до інноваційних технологій. Економічна оцінка будь-якого ресурсу, що впливає на господарську діяльність і якість життя населення, визначається як приріст функції добробуту при збільшенні цього ресурсу.

Такий підхід дозволяє отримувати економічну оцінку природно-ресурсного, в тому числі асиміляційного потенціалу, шляхом оцінки збитку від їх руйнування. У результаті можна одержати оцінки, підтвержені реальними величинами вже понесених втрат, на відміну від концепції загальної економічної цінності природних ресурсів і прогнозів

майбутніх доходів від додаткових ресурсів, заснованих, як правило, на непрямих хитких висновках. Таким чином, помилково вважати, що позахмарні економічні оцінки природних ресурсів слугуватимуть стимулюванню природоохоронної діяльності, це ілюзія.

Так зокрема, нині негативними наслідками тривалого екстенсивного, недостатньо збалансованого землекористування в Україні є: надмірна розораність земель при зменшенні площ потенційно якісних орних земель; ерозія ґрунтів: інтенсивні процеси яругоутворення спостерігають на 18% площі України; 54,2% орних земель є дефляційно небезпечними, а 32,8% - еродовані, площа останніх щороку збільшується на 80-100 тис. га; деградація базових компонентів агросфери; збіднення ландшафтного та біологічного різноманіття агроландшафтів; дегуміфікація та дефляція ґрунтів, їхня фізико-хімічна деградація (41,9 % ґрунтів - кислі та засолені) і зниження родючості; забруднення сільськогосподарських угідь; виснаження земельних ресурсів тощо. Одним із основних чинників зниження продуктивності земельних ресурсів агросфери є *деградація агроландшафтів* - порушення природного (раціонального) співвідношення між компонентами агроландшафтів і відповідне погіршення екологічного стану їх компонентів.

Встановлено, що якість сільськогосподарської продукції, вирощеної в особистих селянських господарствах, не відповідає санітарно-гігієнічним вимогам щодо забруднення нітратами і важкими металами. До 78% всіх проаналізованих зразків рослинної продукції забруднені нітратами. Це перш за все стосується овочів, котрі в раціоні харчування сільського населення складають до 30%. Найбільше забруднена овочева продукція у Миколаївській області (78%). Дещо менший відсоток забруднених зразків у Київській, Одеській (61%) та Чернігівській (50%) областях. Найменше забруднених зразків виявлено у Житомирській (35%), Вінницькій (33%), Полтавській (31%) та Сумській (26%) областях.

Стимулювати охорону довкілля можна тільки доводячи ефективність природоохоронних заходів у межах самої економічної системи, тобто обчислюючи втрати від пасивного і ефект від активного застосування природоохоронних заходів. Проблема сучасної економічної методології полягає в надмірному захопленні „інструментальними” методами, що знаходять своє обґрунтування у предметно-понятійній методологічній ідеології.

Не враховується трирівнева ієрархія економічного знання. Звідси проблема помилкового тлумачення поняття: поняття має бути відображенням сутності того чи іншого процесу суспільної взаємодії, поняття повинне виходити і розкриватися у раціональному пізнанні.

Якщо відбувається заміна економічного міркування на, наприклад, математичну логіку, то втрачається сам сенс науки економіки землекористування і, отже, методології як передумови наукового знання: розривається необхідний зв'язок предмета і методу. Чи варто дивуватися,

Зрошуване землеробство

що застосування індексації, графічного аналізу і математичних моделей спільно зі спробою поєднання практичного і сутнісного рівнів наукового знання приводить до заміщення якісних характеристик економічного розвитку на кількісні, уявно виражають „зростання” якісних [8].

Даний парадокс визнається, але не пояснюється в межах існуючих методичних підходів. Нині, коли необхідність і можливість економічних оцінок земельних ресурсів стали загально визнаними, склалися дві принципово відмінні методологічні концепції їх визначення: витратна і рентна. Виникнення різних концепцій обумовлено подвійним характером природних ресурсів: з одного боку, вони виступають природною базою виробництва, фактором зростання продуктивності праці, з іншого - природні ресурси є його продуктом, носієм вартості, елементом національного багатства [12]. На зміну витратної концепції прийшла рентна. Прихильники рентного підходу бачили основний недолік витратної концепції в тому, що при оцінюванні ресурсів за витратами на освоєння найбільш високі оцінки отримують найнесприятливіші для використання, найменш цінні за якістю природні ресурси.

Інший недолік полягає у відсутності суворого обліку якісних особливостей природних ресурсів. При переході до ринкової економіки виникли нові методичні підходи до економічної оцінки природних ресурсів, які є різновидами згаданих вище: ринкова оцінка ресурсів, концепції альтернативної вартості і загальної економічної цінності (вартості) тощо. Аналіз основних концепцій економічної оцінки земельних ресурсів виявив їх недоліки і позитивні сторони, можливість застосування для оцінки біорізноманіття.

Для економічної оцінки земельних ресурсів доцільно застосовувати концепцію альтернативної вартості, як різновид у класичному варіанті витратної концепції. У науковій літературі концепція альтернативної вартості використовується в практиці вимірювання „вартості збереження”. В умовах сталого розвитку перед суспільством гостро стоїть завдання збереження природних екосистем. У даному випадку біорізноманіття виступає в якості інтегрального ресурсу, від стану якого залежить стабільність екосистем. Існування окремих видів визначається загальним продукуванням і якістю екосистем і окремих видів, які знаходяться в тісному взаємозв'язку між собою [12, 13]. Застосування саме такого методологічного підходу дозволить відобразити цінність збереження біорізноманіття всього природного комплексу на екосистемному рівні. Підґрунтям даної концепції є синтез витратної і рентної концепцій. Крім того, існують два методологічних підходи до визначення економічного збитку: залежно від стану навколишнього середовища і залежно від обсягу шкідливих викидів.

Висновки. Як частковий прояв економічної науки, економіку землекористування відрізняє свій метод, що визначає її сутність через відмінну від інших наук. Подібний метод розкривається одноманітно методом науки взагалі (адже метод економіки землекористування є конститую-

вання її „науковості”). Розвиток економічного знання щодо землекористування пов'язується з математичними методами, навіть зі спробами введення експерименту як способу перевірки цього економічного знання. Відбуваються запозичення з інших наук, зумовлені „здоровим глуздом” і ситуаційної логікою. Все частіше виникає теза про необхідність більш суворої орієнтації економіки землекористування на практику, звідси - спрощення розділів, пов'язаних з предметом і методом тощо. Як наслідок, відбувається бурхливий розвиток „прикладних” аспектів економіки землекористування, водночас як фундаментальні дослідження „глибоко теоретичного” характеру стають рідкісним явищем. У перспективі така ситуація може зумовити втрату економікою землекористування цілісності, через неможливість відображення економічного знання природи „лише однією” наукою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Автономов В.С. Модель человека в экономической науке. - СПб: Наука, 2006. - 230 с.
2. Блауг М. Методология экономической науки или как экономисты объясняют. - Изд.2. Перевод с английского. - М.: Журнал Вопросы экономики, 2004. - 417 с.
3. Гофман К.Г., Лемешев М.Я., Реймерс Н.Ф. Экономика природопользования (задачи новой науки). - Наука и жизнь, № 6, 1974.
4. Неверов А.В., Редковская О.В., Неверов Д.А. Экономическая оценка биоразнообразия особоохраняемых природных территорий Беларуси // Природные ресурсы. -2001. - № 3. - С. 89-96.
5. Роббинс Л. Предмет экономической науки. // THESIS. - 1993. - Вып. 1. - С. 10-23.
6. Рязанов В.Т. Антропологический принцип в экономике // Вестник Санкт-Петербургского университета. - 2006. - №1. - С. 3-18.
7. Рязанов В.Т. Проблема верификации в экономической теории // Вестник Санкт-Петербургского университета. - 2004. - №4. - С. 3-21.
8. Ульрих П. Критика экономизма. - М.: Вузовская книга, 2004. - 120 с.
9. Ушанков В.А. О позитивном и нормативном в экономической науке. // Вестник Санкт-Петербургского университета. - 2006. - №4. - С. 3-12.
10. Фридмен М. Методология позитивной экономической науки // THESIS. - 1994. - Вып. 4. - С. 20-52.
11. Хаусман Д. Экономическая методология в двух словах // Мировая экономика и международные отношения. - 1994. - № 2, 3.
12. Шимова О.С, Соколовский Н.К. Основы экологии и экономика природопользования: Учеб. / О.С. Шимова, Н.К. Соколовский. 2-е изд., перераб. и доп. - Минск: БГЭУ, 2002. - С 66-67.
13. Экологический капитал Березинского заповедника и финансовые проблемы его воспроизводства / Неверов А.В., Кондратюк А.А., Деревяго И.П., Редковская О.В. // Экологические и нравственные проблемы особо охраняемых природных территорий: Тез. докл. республ. науч.-практ. конф., Минск, 15 дек. 2000 г. - Минск: БелСоЭС «Чернобыль», 2000.-С. 107-109.